

УДК 341.123:341.7/.8.02](100)

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.16>

ВНЕСОК КОМІСІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ООН У КОДИФІКАЦІЮ НОРМ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРАВА

Земан І.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3252-6491*

Ольшанецька С.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0002-5792-5525*

Земан І.В., Ольшанецька С.В. Внесок Комісії міжнародного права ООН у кодифікацію норм дипломатичного права.

У статті проаналізовано ключовий внесок Комісії міжнародного права ООН у кодифікацію норм права зовнішніх зносин.

Наголошено на внеску Джерамі Бентама не лише на формулювання терміну міжнародне право (international law), але і на систематизацію норм міжнародного права на професійному рівні у вигляді єдиного кодексу. Особливо акцентовано на позицію вченого щодо підтримки принципу відкритої дипломатії.

Досліджено особливості різних історичних періодів міжнародного права та їх вплив на початок процесу кодифікацій норм міжнародного права у другій половині ХХ ст. Наголошено на важливості створення Комісії міжнародного права як допоміжного органу ООН у цьому напрямку. Висвітлено процес діяльності Комісії міжнародного права щодо кодифікаційної діяльності з права зовнішніх зносин. Розкрито основні напрямки роботи Комісії міжнародного права та провідних вчених щодо кодифікації норм дипломатичного права, права спеціальних місій, консульського права, дипломатичного права за участю міжнародних організацій. Акцентовано на необхідності злагодженості дій Комісії міжнародного права та держав-членів ООН у процесі підготовки та прийнятті тексту міжнародних конвенцій.

Звернено увагу на питання внеску Комісії міжнародного права ООН щодо системного підходу у правовому врегулюванні діяльності міжнародно-правових інституцій. З'ясовано окремі фактори, які вплинули на необхідність кодифікації різних видів права зовнішніх зносин та виділено наявні прогалини, що мали місце під час роботи Комісії. В першу чергу мова йде про інститут дипломатичного захисту, який досі існує лише у вигляді проекту статей.

Показано актуальність та важливість систематизації норм дипломатичного права. Окрему увагу зосереджено на важливості послідовної та поетапної розробки частин права зовнішніх зносин, які Комісія міжнародного права обирає для початку кодифікації. Важливим аспектом роботи Комісії є фактична трансформація правової природи цих норм через їхнє перетворення зі звичаєвих у конвенційні.

Підкреслено, що подальше ґрунтовне вивчення процесу кодифікації норм права зовнішніх зносин буде сприяти удосконаленню статусу осіб, які користуються дипломатичним захистом.

Ключові слова: спеціальна місія, дипломатичне представництво, кодифікація, прогресивний розвиток, імунітет, міжнародне право.

Zeman I.V., Olshanetska S.V. The contribution of the UN International Law Commission to the codification of diplomatic law.

The article analyzes the key contribution of the UN International Law Commission in codifying the law of foreign relations.

The contribution of Jeremy Bentham is emphasized not only in the formulation of the term international law, but also in the systematization of the norms of international law at the professional level in the form of a single code. Particular attention is paid on the scientist's position on supporting the principle of open diplomacy.

The features of different historical periods of international law and their influence on the beginning of the process of codification of international law norms in the second half of the twentieth century are investigated. The importance of the creation of the International Law Commission as a subsidiary body of the UN in this direction is emphasized. The activities of the International Law Commission regarding codification of the law of foreign relations is highlighted. The main areas of work of the International Law Commission and leading scientists regarding the codification of norms of diplomatic law, the law of special missions, consular law, diplomatic law with the participation of international organizations are revealed. The need for coordinated actions of the International Law Commission and UN Member States in the process of preparing and adopting the text of international conventions is highlighted.

Attention to the contribution of the UN International Law Commission to a systemic approach to the legal regulation of the activities of international legal institutions has been paid. Certain factors that influenced the need for codification of various types of foreign relations law are identified, and existing gaps that occurred during the work of the Commission are highlighted. The institution of diplomatic protection, which still exists only in the form of draft articles, was discussed.

The relevance and importance of systematizing the norms of diplomatic law and the need for their updating in relation to different historical periods of international law are shown. Particular attention to the importance of a consistent and gradual development of the parts of the law of external relations that the International Law Commission selects for the beginning of codification was paid. An important aspect of the Commission's work is the actual transformation of the legal nature of these norms through their transformation from customary law to treaty law.

It is emphasized that further thorough study of the process of codification of the law of foreign relations will contribute to the improvement of the status of persons enjoying diplomatic protection.

Key words: special mission, diplomatic mission, codification, progressive development, immunity, international law.

Постановка проблеми. Серед низки питань, які були визначені в якості першочергових, що вимагали систематизації норм міжнародного права в роботі Комісії міжнародного права ООН (далі КМП) були виділені проблеми кодифікації дипломатичного та консульського права. Важливість цього напрямку у діяльності КМП полягала в тому, що після утворення ООН впродовж чверть століття виникла ціла низка нових незалежних держав, які звільнились з-під колоніальної залежності. Участь цих держав вимагала надання їм відповідних правових механізмів співпраці з іншими суб'єктами міжнародного права, які мали значний досвід у сфері дипломатичної діяльності. З іншого боку розробка та прийняття конвенцій у дипломатичній сфері вирішувала чимало проблем, які не були врегульовані нормами договірної характеру. Загалом, робота ООН у питаннях кодифікації норм міжнародного права в цілому була направлена на забезпечення принципу верховенства права у міжнародних відносинах.

Мета дослідження полягає у розкритті основних напрямків роботи КМП та провідних вчених щодо кодифікації норм дипломатичного права, права спеціальних місій, консульського права, дипломатичного права за участю міжнародних організацій. Для досягнення поставленої мети у статті поставлено **завдання** з'ясувати окремі фактори, які вплинули на необхідність кодифікації різних видів права зовнішніх зносин та виділити наявні прогалини, що мали місце під час роботи КМП. Окрему увагу приділено виявленню системи норм, які вперше отримали конвенційне закріплення на багатосторонньому рівні.

Стан опрацювання проблематики. До питання кодифікації та прогресивного розвитку права зовнішніх зносин і його основних інститутів зверталися як вітчизняні так і зарубіжні вчені у своїх наукових дослідженнях. Серед таких дослідників доцільно виділити К. Сандровського, В. Репецького, М. Петрася, М. Барташа, О. Сіваш, О.Котляра. До зарубіжних авторів, які досліджували процес кодифікації дипломатичного права належать Д. Кроуфорд, Д. Дугард, А. Пелле, Е. Денза.

Загалом рівень дослідження класичного дипломатичного права є досить високим. Водночас історико-правові дослідження акцентують на динамічності розвитку галузей міжнародного права. Кодифікаційна робота щодо ключових галузей та інститутів міжнародного права триває. Це сто-

сується і таких інститутів дипломатичного права як дипломатичний захист, дипломатична пошта та дипломатичний кур'єр. Тому необхідно проводити подальший комплексний аналіз тенденцій систематизації та кодифікації права зовнішніх зносин.

Виклад основного матеріалу. Дипломатична діяльність виступає однією з найважливіших форм реалізації зовнішньополітичної функції держави. За своїм змістом і направленістю вона є вужчим поняттям у порівнянні із зовнішньою політикою, оскільки реалізується згідно норм міжнародного договірної та звичаєвого права спеціальними органами державної влади.

Дипломатична діяльність часто виражається шляхом ведення безпосередніх переговорів, підготовки та укладення текстів міжнародних договорів, інформування та з'ясування обставин різного спектру відносин в межах держави перебування. Функціонування постійного дипломатичного представництва, спеціальної місії, представництва при міжнародних міжурядових організацій вимагає чіткого правового регулювання як на міжнародному так і на національному рівнях. Таким чином, дипломатична діяльність в широкому розумінні цього поняття визначена здебільшого відповідними правовими рамками, що забезпечують її злагодженість та передбачуваність у діях держав стосовно інших суб'єктів міжнародного права.

Питання кодифікації норм міжнародного права упродовж тривалого часу знаходилося у центрі уваги не лише вчених. Але й відповідних державних та міжнародних органів, діяльність яких потребувала чіткого правового регулювання. Першим вченим, який запропонував провести систематизацію норм міжнародного права на професійному рівні у вигляді єдиного кодексу був Джерамі Бентам [1, р.451]. Саме йому належить авторство терміну «кодифікація» та зрештою і саме поняття «міжнародне право» (international law). Його наукова праця «принципи міжнародного права» містила теоретичне обґрунтування питань, що стосуються вироблення узгодженої системи норм міжнародного права. Автор обґрунтував необхідність кодифікації міжнародного права не лише з позиції існуючого на той час права, але й висунув ідеї, щодо нового міжнародного права, яке за змістом було б наближеним до сучасного права. Він виступив за принцип відкритої дипломатії. Вчений зазначав, що «жодні переговори не повинні зберігатися в секреті від громадськості, а тим більше від парламенту, коли від нього надходить відповідний запит». Дж. Бентам особливо наголошував на тому, що «таємниця ніколи не повинна зберігатися щодо укладених договорів» [2, с. 248]. Наукова спадщина Дж. Бентама щодо змісту поняття «кодифікація міжнародного права» більш предметно проявилася у «Положенні про Комісію міжнародного права», яке було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН у 1947 року.

Підхід щодо сутності поняття «кодифікації» розглядається через подвійне розуміння цього терміну. З одного боку він передбачає сукупність існуючих юридичних зобов'язань держав і об'ємну групу нових норм міжнародного права щодо поведінки, яка сформувалася раніше на практиці у вигляді звичаєвих норм. Саме поєднання вже діючого і нового права складає змістовну характеристику процесу кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права в цілому, і зокрема, дипломатичного права.

Норми Положення про КМП (ст.18-23) чітко окреслюють режим цілісності та завершеності процесу діяльності спеціалізованих інституцій ООН щодо створення кодифікаційних актів у сферах, які не врегульовані нормами договірної права. КМП ООН на своїй першій сесії в 1949 р. серед низки питань, які підлягали кодифікації, виділила питання дипломатичних і консульських зносин. Через деякий час Генеральна Асамблея ООН своєю Резолюцією 695 (VII) визначила початок необхідної роботи щодо питань про «дипломатичні відносини і дипломатичний імунітет», наголосивши при цьому на першочерговості цієї ділянки роботи для КМП. Однак конкретна робота у цьому напрямку розпочалася лише у 1955 р. Вона передбачала проведення ґрунтовного аналізу існуючих договірних та звичаєвих норм у зазначеній сфері, вивчення дипломатичної практики держав та дослідження найбільш важливих і складних проблем, які стосувалися привілеїв та імунітетів.

В кінцевому підсумку робота над проектом Конвенції про дипломатичні зносини була завершена у 1958 р., що дало підставу ГА ООН прийняти рішення про скликання міжнародної конференції з метою прийняття остаточного тексту конвенції. На конференції, яка проходила у Відні у 1961 р. за участі 81 держави, було прийнято Віденську конвенцію про дипломатичні зносини, котру підписали близько 40 держав. Після цього вона була відкрита для приєднання іншими державами. Конвенція, яка концептуально у своїй основі була визначені і підготовлена членами КМП, охоплювала найважливіші політичні та правові аспекти проблем дипломатичних відносин.

Серед них необхідно виділити інститут визнання, як основу для встановлення цих відносин, основні функції дипломатичного представництва, призначення глави та членів персоналу дипломатичного представництва, систему привілеїв та імунітетів та інше. Необхідно зазначити, що ухвалення цієї Конвенції за своїм значенням сягає далеко за межі юридичної систематизації норм дипломатичного права [3, с. 53]. На конференції відбулося не просто вдосконалення правової форм дипломатичної діяльності, але й зміна правової природи цих норм через трансформацію їх зі звичаєвих у конвенційні.

Прийняття Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. було початком широкомасштабної роботи у процесі систематизації права зовнішніх зносин в цілому. Складовим компонентом цієї роботи була розробка та прийняття Віденської конвенції про консульські зносини. Потреба кодифікації права консульських зносин також обґрунтовувалось наявністю довготривалої одноманітної консульської практики та значної кількості двосторонніх консульських конвенцій. В 1955 р. КМП прийняла рішення розпочати роботу з вивчення та аналізу існуючого теоретичного і практичного матеріалу у цій сфері і призначила Я. Жоурека спеціальним доповідачем по цьому питанню, а по факту відповідальним за підготовку проекту тексту майбутньої конвенції про консульські зносини. За короткий період часу у 1959 р. він запропонував КМП проект конвенції, в якому консульські функції були подані у двох варіантах. Перший з них містив загальні положення, згідно яких функції і повноваження консулів були визначені згідно з міжнародним правом акредитуєної держави. В другому варіанті – консульські функції залишилися сформульовані детально у 15 ст. [4, р. 91].

В підсумковому проекті Я. Жоурей стверджував, що обидва варіанти є результатом оцінки консульської практики держав, яка на його думку, не була одноманітною. Відтак, він віддав перевагу першому варіанту Конвенції [5, р. 93].

Стосовно консульських привілеїв спеціальний доповідач запропонував, щоб віднести до них наступні: недоторканість резиденції та архіву консульської установи, особиста недоторканість, юрисдикційний імунітет, звільнення від податків із застереженням, що їх предметна сфера є значно вузкою в порівнянні з відповідними дипломатичними привілеями.

Впродовж 1960-61 рр. КМП поетапно розглядала другу і третю версію проекту конвенції про консульські зносини і внесли суттєві доповнення з врахуванням пропозицій, поданих від низки держав, зокрема від Югославії, Фінляндії, Норвегії та Чехословаччини [5, р. 60].

На чергових сесіях комісія зверталася до цієї теми, вносячи конструктивні зауваження з приводу формування остаточної концепції побудови майбутньої конвенції та необхідності використання матеріалів, що паралельно готувалися для кодифікації дипломатичного права [3, с. 298].

На міжнародній конференції, яка відбулася у Відні з 4 березня по 24 квітня 1963 р. за участі делегацій з 92 держав проблематика формулювання консульських функцій не викликала вже особливих суперечливих дискусій. На конференції було ухвалено Віденську конвенцію про консульські зносини, яка містила 79 статей. Крім проекту КМП був врахований внесок Індії та Югославії в якості додаткового пункту «т» до ст. 5 конвенції про «виконання інших функцій, покладених на консульські установи акредитуєної державою, які не заборонені законами і правилами держави перебування або проти виконання яких держава перебування не має заперечень або які передбачені міжнародними договорами, що діють між акредитуєною державою і державою перебування» [6, с. 29-30].

Разом з тим необхідно відзначити, що із прийняттям Віденської конвенції про дипломатичні зносини та Віденської конвенції про консульські зносини кодифікація норм у сфері дипломатичних відносин не завершилась. Поза межами цих конвенцій залишилося чимало нерегульованих питань, які стосувалися діяльності спеціальних місій і постійних представництв при міжнародних міжурядових організаціях. Це стосувалося статусу послів із спеціальними дорученнями, представників на дипломатичних конференціях та осіб, що направлялися до різних держав з окремими обмеженими повноваженнями. Тому КМП вважала за потрібне, що ці форми дипломатії також повинні бути вивчені з метою виявлення необхідних норм, якими вони повинні регулюватися і доручила спеціальному доповідачу розробити питання і підготувати доповідь з цього приводу [7, с. 89].

Пристаючи до цього питання, члени Комісії враховували той факт, що тривалий період не було відповідного міжнародно-правового акту у цій сфері, а це суттєво перешкоджало функціонуванню спеціальних місій [8, р. 29].

На початкових етапах КМП намагалася спочатку завершити кодифікацію права дипломатичних відносин через доповнення проекту Конвенції про дипломатичні зносини трьома статтями про спеціальні місії. Однак коли ці статті були відхилені під час роботи конференції у 1961 р., КМП вже більш фахово підійшла до цього питання [9, р. 56].

У ході роботи XV сесії КМП запропонувала проф. М. Бартоша призначити спеціальним доповідачем з врахуванням зауважень про те, що спеціальні місії як за своїми функціями, так і за характером діяльності відрізняється від постійних дипломатичних представництв. У наступні роки КМП заслухала чотири звіти спеціального доповідача з приводу проекту Конвенції про спеціальні місії та зверталася до держав-членів із проханням надіслати свої зауваження з цього питання.

На XXIII і XXIV сесіях Генеральної Асамблеї ООН було розглянуто проект Конвенції про спеціальні місії, розроблений КМП. Завершальний етап роботи щодо кодифікації та прогресивного розвитку інституту спеціальних місій відбувся 8 грудня 1969 р. коли ГА ООН прийняла Конвенцію про спеціальні місії в остаточному варіанті. Один із дослідників цього питання І. Сімоніді зазначив, що прийняття конвенції про спеціальні місії слід розглядати як один із важливих етапів кодифікації та прогресивного розвитку дипломатичного права. Як і попередні конвенції її зміст, визначення, формулювання є результатом політичних компромісів, необхідних для розвитку міжнародних відносин між державами [10, р. 8].

Досліджуючи тему присвячену спеціальній місії КМП обрала саме такий робочий термін, який держави використовували у двосторонніх відносинах між собою. Поза тим, термін *ad hoc* дипломатія також використовувався для позначення як місії, які держави відправляли в рамках двосторонніх відносин, так і делегацій, що брали участь у міжнародних конференціях скликаних міжнародними організаціями. Саме тому КМП організувала свою роботу із розробки двох окремих конвенцій. Одна з них повинна була регулювати діяльність місій у двосторонніх відносинах, а інша у відносинах між державами та міжнародними міжурядовими організаціями, де містилися положення про статус делегацій на міжнародних конференціях та засіданнях міжнародних органів [9, р. 55-57].

Розробка і прийняття Віденської конвенції про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру проходили дещо по іншому сценарію. Представництва держав при міжнародних міжурядових організаціях так само як і представництва міжнародних організацій на території держав є новим інститутом міжнародного права. Як зазначає проф. В. Репецький КМП «прийняла правильне рішення, яке стосувалося позитивної відповіді про те, що відносини між державами та міжнародними організаціями мають дипломатичний характер і підлягають регулюванню дипломатичним правом» [3, с. 256-257]. Дипломатичне право міжнародних організацій відрізняється від класичних дипломатичних місій за своїми функціями. Постійний представник при міжнародній організації діє як представник держави при особливому суб'єкті міжнародного права – міжнародній організації, штаб квартира якої розміщена на території третьої держави.

У сфері дипломатичного права досі залишаються не повною мірою кодифіковані теми, серед яких найбільше уваги заслуговує інститут дипломатичного захисту. Розроблений у 2006 р. проект статей про дипломатичний захист «сформував цілісну модель цього інституту, що охоплює національну належність вимог, безперервність громадянства, питання множинного громадянства, захист осіб без громадянства та біженців, особливості захисту юридичних осіб і акціонерів» [11, с. 370].

Досить цікавою є і офіційна статистика участі держав у ключових конвенціях з права зовнішніх зносин. Так, згідно офіційного реєстру міжнародних договорів ООН, станом на 2026 рік сторонами Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року є 193 держави світу, сторонами Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року є 182 держави. Умовою набрання чинності Конвенції про спеціальні місії 1969 року була здача на зберігання депозитарію 22 ратифікаційних грамот, а на сьогоднішній момент до цієї конвенції приєдналось 40 держав. Єдиним міжнародним договором у сфері права зовнішніх зносин, який не набув чинності залишається Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року. Згідно ст. 89 цієї Конвенції для набуття чинності необхідно передати депозитарію 35 ратифікацій держав. До конвенції приєдналось лише 34 держави [12].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, слід відзначити важливість кодифікації норм міжнародного права як особливого і найбільш комплексного способу їх систематизації, який

полягає у змістовному погодженні та зміні певної, пов'язаної спільним предметом регулювання, групи норм міжнародного права.

Внаслідок ґрунтовної діяльності Комісії міжнародного права ООН були прийняті низка конвенцій з права зовнішніх зносин, зокрема Віденська конвенція про дипломатичні зносини Віденська конвенція про консульські зносини, Конвенція про спеціальні місії, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру.

Аналіз офіційної статистики щодо участі держав у ключових конвенціях з права зовнішніх зносин також демонструє різну реакцію держав щодо взяття на себе договірних зобов'язань у сфері дипломатичних відносин. Віденська конвенція про дипломатичні зносини, яка регулює правовий статус посольств і дипломатичного персоналу має абсолютну підтримку фактично всіх держав світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Liang Y-L. Le développement et la codification du droit international. RdC. 1948. Vol. 73. P. 407–532.
2. Енциклопедія міжнародного права: у 3 т. Т. I. А-Д. К.:Академперіодика, 2014. 920 с.
3. Репецький В.М. Дипломатичне і консульське право.К., 2006. 372 с.
4. Yearbook of the international law commission. 1957, Volume II. Doc A CN A 108. Т.ІІ. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1957_v2.pdf.
5. Yearbook of the International Law Commission. 1961, Volume II. Doc A CN 4 137. Т. II. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1961_v2.pdf.
6. Sawicki S. Prawo konsularne. Studium prawno międzynarodowe. Warszawa, 1998. 327 s.
7. Report of the International Law Commission covering the work of its tenth session, 28 April-4 July 1958. A/CN.4/SER.A/1958/Add.I. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/714080?ln=en&v=pdf>.
8. Nikolajew J. The Concept and Classification of Special Missions of States and International Organizations. Martinus Nijhoff Publishers, 1988. 282 p.
9. Dembinski L. The Modern Law of Diplomacy. External Missions of States and International Organizations. Martinus Nijhoff Publishers, 1988. 282 p.
10. Simoniti I. Specialne misije. Teorija in praksa: Posebna izdaja. Fakulteta za družbene vede, 1995. 72 p.
11. Котляр О.І. Дипломатичний захист у системі сучасного міжнародного права: еволюція, кодифікація та трансформація функцій. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*.2026. Випуск 93. Частина 5. С. 367–372. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.47>.
12. Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General. URL: https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=3&subid=A&clang=_en.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.03.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Земан І.В., Ольшанецька С.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0